

Erç
Taran dı

163460

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
(IRCICA)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	163460
Tas. No:	949.6 BALİ

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
II. MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ
Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003

İstanbul, 2006

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi; No. 14

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler)
ISBN 92-9063-151-1 (İngilizce tebliğler)
ISBN 92-9063-153-8 (Arnavutça tebliğler)
ISBN 92-9063-154-6 (Takım)

İslâm Konferansı Teşkilâtı
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
34349, Beşiktaş, İstanbul-Türkiye

Tel: +90 212 259 17 42
Faks: +90 212 258 43 65
E-posta: ircica@ircica.org
Web sitesi: www.ircica.org

© 2006 IRCICA

Önsöz: Halit Eren

Yayına Hazırlayan: Ali Çaksu

Baskı: Birmat Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul

IRCICA Kütüphanesi Katalog bilgileri

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (2.: 4-7
Aralık 2003: Tiran)

Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. milletlerarası sempozyumu
tebliğleri / editör Ali Çaksu; önsöz Halit Eren.- İstanbul: İslâm Tarih,
Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2006.

xii, 541 s.: res. (çoğu rnk.), hrt., plan; 24 sm.- (İslâm medeniyeti
tarihi kaynak ve incelemeleri dizisi; no.14)

Dipnot var.

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler) ISBN 92-9063-154-6
(Takım)

1. Medeniyet, İslâm--Balkan Ülkeleri--Kongreler. 2. Medeniyet,
Türk--Balkan Ülkeleri--Kongreler. I. Çaksu, Ali. II. Eren, Halit. III.
k.a. IV. Seri.
949--dos21

ARNAVUTLUK BAĞIMSIZLIK HAREKETİNDE ALFABE VE EĞİTİM TARTIŞMALARI

Kemal YAKUT*

Alfabe Tartışmaları

Millî devletlerin kurulması sürecinde başlıca hedefler arasında halkın türdeşleştirilmesi, ortak kültür, simgeler ve değerler oluşturulması büyük bir yer tutmaktadır.¹ Diğer bir deyişle, millî devletlerin en önemli ve kapsamlı projeleri, millî bir dil ve eğitim anlayışı inşa etmektir. Bu genel çerçeve içinde Arnavutluk bağımsızlık hareketinin ilk tahayyülünde, herkesin üzerinde anlaşabileceği bir alfabe oluşturmak ve eğitime millî bir nitelik vermek öncelikli bir konuma sahipti. Siyasî olmaktan çok, kültürel bir niteliğe sahip olan bu milliyetçiliğin temel amacı ise, siyasî milliyetçilikten farklı olarak, toplumda geçerli manevî değerleri “millî” temeller üzerinde yeniden şekillendirmektir. Kültürel milliyetçilik, millî topluluk açısından bağımsız bir devlete sahip olmayı ikincil bir sorun olarak görür. Bu milliyetçilik türü için önemli olan, millî topluluğu diğer toplumlardan ayırt etmek için ortak bir dilin yaygınlaştırılmasının yanı sıra, zorunlu temel eğitim, millî tarih ve millî coğrafya dersleriyle bireylere küçük yaşlardan itibaren millî bilinç aşılmasıdır.² Böylece, tarihî, kültürel ve coğrafi etkenlere bağlı millî miras ortaya çıkartılacak ve yaşatılacaktır. Buradan hareketle, kültürel milliyetçilik, milleti, kendi kültürel

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Konuyla ilgili şu kaynaklara bakılabilir. Monserrat Guibernau, *Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, (çev: Neşe Nur Domaniç), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997, s.98.

² Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.23.

mirasına dayandırmak suretiyle modern toplumlar içinde sağlam yer edinebilen, özerk bir kültürel topluluk olarak geliştirmeyi öncelikleri arasına alır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi millî devletlerini kuran Yunan, Sırp, Karadağ ve Bulgar milliyetçilikleri başlangıçtan itibaren siyasi bir niteliğe sahip olmuşlardı. Oysa Arnavut millî hareketinin ortaya çıkmasında kültürel kaygılar ön plandadır. Arnavut aydınları, Arnavut varlığını tehdit eden Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlere karşı ortak bir millî bilinç inşa etmek için dil ve kültür sorununu ele almışlardı. 1864 yılında İstanbul'da kurulan Arnavut Kültür Derneği çevresinde toplanan Arnavut aydınları, Arnavut tarihi, kültürü, edebiyatı, dili ve folkloru üzerine incelemeler yapmaya başlamışlardır.³ Bu süreçte göze çarpan en önemli husus, aydınların yeni bir Arnavut alfabesi üzerinde çalışmaları ve bu düşüncelerini Maarif Nezâreti'ne bildirmeleridir. Oluşturulan 3 kişilik komisyon Latin alfabesine uygun bir alfabe hazırlamıştı.⁴ Alfabe konusunda önemli bir aşama kaydeden aydınlar, Arnavutça eğitim talebinde bulundular. Arnavutları etnik kimlikleri yerine dinsel kimlikleriyle tanımayı tercih eden Tanzimat yöneticileri, Müslüman Arnavutların Arap, Ortodoksların Yunan, Katoliklerin ise Latin harfleriyle eğitim yapmalarını istemişlerdi.⁵ Bu talep Ortodoks Arnavutları temsil eden Fener Rum Patrikhanesi'nin de tepkisini çekmişti.⁶

19. yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar'da yaşanan krizin Osmanlı aleyhine çözülmesi ve Arnavut topraklarının Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağlılar tarafından parçalanmaya çalışılması, Arnavut aydınlarının kültürel milliyetçilik

³ Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Çağdaş Basımevi, Ankara, 1978, s.31-32.

⁴ Bilâl Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.38-39. Arnavutlar tarih boyunca çeşitli alfabeler kullandılar. 7. yüzyılda Latin alfabesini, 8. yüzyılda Grekçe, 14. yüzyılda ise Slavca'yı resmî dil olarak benimsediler. Bölgenin Osmanlı yönetimine girmesi sonucu 3 alfabe öne çıktı. Ortodoks Arnavutlar Yunan, Katolikler Latin, Müslümanlar ise Arap alfabesini kullandı. Ancak 17. yüzyılın sonlarından itibaren yeni alfabe oluşturma hareketleri başlatıldı. Elbasanlı "Anonim" olarak tanınan Papatasi'nin 40 harfli, 1734'te Berath Konstantin'in 37 harfli, 1795'te Teodor Hacı Filip'in 52 harfli, 1801'de de Jan Vellaria'nın 30 harfli alfabe hazırladıkları bilinmektedir. Ancak bu alfabeler yaygınlık kazanamadı. Bu çalışmalar 19. yüzyılda da sürdürüldü. 1844'te Naum Vekilharci Arnavutlara özgü bir alfabe hazırladı. 1858'de Filatlı Hoca Hasan Tahsin, İşkodralı Davut Boriçi Arap harfleriyle, 1867'de Elbasanlı Konstantin Kristoforidhi Grek-Kiril ve 1878'de İşkodralı Vasa Paşa Latin harfleriyle Arnavut alfabesi oluşturdular. Bkz. Necip P. Alpan, *Albanoloji'nin Işığında Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?*, Ankara, 1979, s.7-8; Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar. II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Bülke Kitapları, İstanbul, 2004, s.269-270.

⁵ Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, s.23.

⁶ Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Bozboru Kitapları, İstanbul, 1979, s.189.

düşüncelerini gözden geçirmelerine yol açtı ve bu süreçten sonra milliyetçiliklerine siyasal bir renk katmak zorunda kaldılar. Abdül Frasherî liderliğindeki Arnavut aydınları yaşadıkları toprakların işgal edilme riskine karşı 1877 baharında Yanya'da bir araya geldiler ve Osmanlı Hükümeti'ne verilmek üzere bir muhtıra hazırladılar. Muhtırada bir dizi taleplerin⁷ yanı sıra eğitim ve yargı alanında Arnavutça'nın benimsenmesi isteği de yer almıştı.

Bu istek, Abdül Frasherî, Şemsettin Sami (Frasherî) ve bazı ileri gelen Arnavut aydınları tarafından İstanbul'da kurulan "Arnavut Halklarını Savunma Komitesi"nin 10 Haziran 1878'de topladığı kongrede de tekrarlandı.⁸

Arnavutlar arasında alfabe tartışmalarının yapılması, eğitim ve yargı alanında Arnavutça'nın kullanılması talebinde bulunulması, dönemin en önemli aydınlarından biri olan Namık Kemal'in tepkisiyle karşılaştı. İttihad-ı anasırın samimî bir savunucusu olan Namık Kemal, Arnavutlara Latin alfabesi kullanma hakkının verilmesi halinde devletin parçalanma sürecinin hızlanacağını öne sürdü. Nitekim 30 Ağustos 1878 tarihli bir mektubunda şu görüşlere yer verdi: "Elimizden gelse memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçe'den maada kâffesini mahvetmeye çalışmak iktiza ederken Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikağ için bir silah-ı manevî mi teslim edelim? Lisan, bir kavmin diğerine inkılâbını men için belki diyanetten bile daha metin bir seddir."⁹ Namık Kemal başka bir mektubunda da, Müslüman olmayanlara lisan dikte etmenin olanaklı olmadığını, ancak, Arnavut, Laz ve diğer Müslüman unsurlara lisan dikte etmenin pekâla mümkün olduğunu savundu. Eğer bu yöntem izlenilir ise 20 yıl sonra Müslüman unsurların kendi dillerini unutacaklarını ve Osmanlıcılığın savunucusu olacaklarını açıkladı.¹⁰

Namık Kemal'in Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sağlama kaygısı ile gösterdiği tepki, Arnavut aydınları üzerinde etkili olmadı. Arnavut Haklarını Savunma Komitesi'nin 10 Haziran 1878'de topladığı kongrenin sonucunda ku-

⁷ Muhtıranın bildirimizin konusu dışında kalan hususları şunlardı: Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk topraklarını koruyamaması halinde bu toprakların Arnavutlar tarafından korunacağı, özerk bir Arnavut yönetiminin kurulması, çeşitli vilâyetlere bölünmüş olan Arnavutluk bölgesinin tek bir Arnavut vilâyeti olarak birleştirilmesi, bu vilâyetin yönetiminin yalnızca Arnavutlara bırakılması, erkeklerin yalnızca Arnavutlukta askerlik yapması gibi. Bkz. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, s.15; Bozboru, *a.g.e.*, s.190.

⁸ Çelik, *a.g.e.*, s.67.

⁹ Masamî Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (çev: Tansel Demirel), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.18.; Çelik, *a.g.e.*, s.273.

¹⁰ Arai, *a.g.e.*, s.18.

ruhan Prizren Arnavut Birliği'nin Ocak 1879'da Osmanlı Hükümeti'ne sunduğu 5 maddelik program içinde, Arnavutça'nın okul ve resmî kurumlarda kabul edilmesi, Türkçe'nin yalnızca İstanbul'daki merkezî hükümetle olan ilişkilerde kullanılması isteği de vardı.¹¹ Bu girişime paralel olarak Arnavut Haklarını Savunma Komitesi, 1879 yılı başlarında bir Arnavutça alfabe hazırlanması için Hoca Hasan Tahsin, Postenanlı Jovan Vreto, Ergirili Kato Haxhi, K. Kristoforidhi, Vasa Paşa ve Şemsettin Sami (Frasheri) Bey'den oluşan bir komisyon oluşturdu. Komisyon başkanı Şemsettin Sami (Frasheri)'nin önerdiği 36 harfli Latin kökenli Arnavut alfabesi diğer üyelerce de benimsendi. Yeni alfabe olumlu karşılandı ve diğer ülkelerde yaşayan Arnavutlara gönderildi.¹² Ancak alfabe, Osmanlı yönetiminin Prizren Arnavut Birliği'ni dağıtması; Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin ve Vatikan'ın bu ulusal uyanışa tepki göstermeleri üzerine rafa kaldırıldı. Yine eskiden olduğu gibi Müslüman Arnavutların Arap, Ortodoksların Yunan ve Katoliklerin ise Latin alfabeleriyle yayın yapmalarını esası uygulandı.

Arnavutlar arasında alfabe tartışmaları II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etti. Kanun-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe konması ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek veren Arnavutlar, Kanun-ı Esâsî'nin 108. maddesinde belirtilen tevsi-i mezuniyet hakkının kendilerine tanınacağını umut etmişlerdi.¹³ Arnavutlar, "Hürriyet'in İlanı"nın ülkenin bütün sorunlarını çözeceğine ilişkin oluşturulan iyimserlik havası içinde alfabe ve eğitim konusundaki taleplerini tekrar gündeme getirmeye başlamışlardı. Ergiri Mutasarrıfı Müfit Bey, 10 Eylül 1908'de alfabe ve eğitim konusunda oluşan Arnavut kamuoyu baskısını Maarif Nezâreti'ne ilettili. Mutasarrıf, hükümetin Rum, Bulgar, Sırp, Ulah ve Ermenilere kendi dillerinde eğitim yapma hakkı tanınmasına karşın, Arnavutlara böyle bir ayrıcalığın tanınmamasının tepkiyle karşılandığını açıklayarak, "Arnavut lisanıyla tedrisat icrası için mekteb küşadı arzusu sinîn-i vâfirenden beri cenubi Arnavutluđun kısm-ı küllisinde ve şimâl Arnavutluđun bazı taraflarında kemâl-i şiddetle mevcut ve bu arzuya mukavemet(in) gayr-i mümkün" olduğunu bildirdi.¹⁴ Maarif Nezâreti, istekleri reddetti ve Arnavutça eğitime izin verilmemesi için

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), Yıldız Tasnifi Sadaret Hususî Marûzat Evrakı (Y.A. Hus.), 159/109; Çelik, a.g.e., s.70.

¹² Alpan, *Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?*, s.9-10; Çelik, a.g.e., s.271.

¹³ Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Arnavutluđun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara, 1982, s.38-39.

¹⁴ B.O.A., *Rumeli Müfettişliği Tasnifi, Makâmât Evrakı*, 32/3101.

Rumeli Müfettişliği'ni uyardı.¹⁵

Arnavut aydınları merkezî hükümetin olumsuz tutumuna ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin modernist ve merkezîyetçi duruşunun giderek belirginleşmesine rağmen, alfabe ve eğitim arayışlarını sürdürdüler. Farklı alfabelerin kullanılmasının Arnavut toplumunda bölünmelere yol açması ve Arnavut okullarında hangi alfabenin kullanılacağına bir sonuca ulaştırılamamış olmasından dolayı, Mithat Frasherî'nin önderliğinde bazı aydınlar, sorunu çözmek amacıyla bir kongre düzenlemeyi kararlaştırdılar. 14-22 Kasım 1908 günleri arasında Manastır Başkım Kulübü tarafından organize edilen kongrede, 4 alfabe içinden¹⁶ Başkım'a çok benzeyen 25 harfli Latin alfabesi ve İstanbul alfabesinin kullanılmasına karar verildi. Kongre sonucunda iki alfabenin kabul edilmesi, Arnavut ulusal hareketi için önemli bir adım oldu.

Manastır Kongresi, Arnavut aydınları ile İttihatçılar arasında bir güven bunalımına yol açtı. Müslüman Arnavutların bir kısmı Latin harflerinin benimsenmesine tepki gösterdiler ve bu tepkilerini örgütlü bir biçimde savunmak üzere, Ocak 1909'da Arnavut Lisanını Osmanlı Hurûfuyla Tahrir ve Talim Cemiyeti'ni kurdular.¹⁷ Bu cemiyeti Şubat 1909'da kurulan Hurûf-u Arabiye ve İttihad-ı Osmanî Arnavut Maarif Cemiyetleri izledi. Amaçları benzerdi.¹⁸ Arnavut Lisanını Osmanlı Hurûfuyla Tahrir ve Talim Cemiyeti'nin yayınladığı beyanname temel yaklaşımı ortaya koydu: "Arnavutlar, artık elbette kendi lisanlarını öğrenecekler, okuyacaklar. Fakat nasıl? Hangi harflerle? Şüphesiz ki Osmanlı harfleri ile. Çünkü her birimizin umur-u diniyemize müteallik tedrisatımızın ... halelden masuniyeti Kanun-ı Esâsîyemizin taht-ı kefaletindedir. ... Müslümanlar için kitab-ı diniyelerini okumaya, Hıristiyanlar için de devletin muamelat-ı resmiye vesairesi için Türkçe'yi öğrenmeye mecburiyeti var, o halde artık Latin hurûfuna evladlarımızı, kardeşlerimizi, köylülerimizi alıştırıp ecnebilere yaklaştırmaktan ise halen ıslah ve ihtiyaca elverişli bir hale ifrağ edilen Osmanlı hurûfuyla lisanımızı kullanmak daha iyi olmaz

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ G. Jerge Fishta'nın başkanlığında kurulan 11 kişilik komisyon, Agimi, Başkım, İstanbul ve K. Kristoforidhi'nin Yunan harflerinden (Grek-Kril) oluşan alfabelerini inceledi. Bkz. Peter Bartl, *Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878)*, (çev: Ali Taner), Bedir Yayinevi, İstanbul, 1998, s.279-280; Çelik, *a.g.e.*, s.271-272; Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening (1878-1912)*, Princeton University, Press Princeton, 1967, s.370.

¹⁷ Çelik, *a.g.e.*, s.224.

¹⁸ Aynı yer.

mı?”¹⁹

Müslüman Arnavutların cemiyetler kurarak, tepkilerini gösterdikleri bir süreçte, Osmanlı siyasi eliti ve aydınları farklı tavırlar alarak bölündü. Liberal yayın politikasıyla tanınan ve Ahrar Partisi'nin en önemli yayın organlarından biri olan Serbestî Gazetesi'nde yer alan bir yazıda, tarihî veriler ışığında Arnavutların Latin alfabesi kullanmalarının doğal olduğu, Müslüman olmayan Arnavutların Arap harflerini kullanmayacakları ve Latin alfabesini kullanmalarına sıcak bakılması gerektiği öne sürüldü.²⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlık duyan bazı Arnavutlar, alfabe tartışmalarının sona ermemesi ve Avrupa basınında Arnavutların Osmanlı hükümetine karşı ayrılıkçı hareketin içinde bulduklarına ilişkin yazılara yer verilmesi üzerine, birlik ve beraberlik mesajı vermek amacıyla Meşrutiyet'in birinci yıl dönümünde (23-28 Temmuz 1909 tarihleri arasında) Debre'de bir kongre düzenlenmesi için harekete geçtiler. Bu kongrede alfabe ve eğitim yoğun bir şekilde tartışıldı.²¹ Hafız Ali Efendi'nin, hükümetin henüz okulu olmayan köylere ilkokul inşa etmesini ve Arnavutluk'taki bütün okullarda Arnavutça'nın okutulmasını talep eden takriiri görüş ayrılıklarını ortaya çıkarttı. Kongre zabıtlarında (M) olarak gösterilen bir delege, harf sorununun tartışılmamasını, tartışılır ise, kongre hedefinden sapılacağını, sadece okul istenmesini ve resmî dil ile beraber Arnavutça'nın okutulmasını, hangi harflerle okutulacağını ise kişisel tercihe bırakılmasını savundu. Türkçe eğitim taraftarı olan Rıza Bey ise, Arnavutça eğitimin gerekli olmadığını, Türkçe'nin yeterli olduğunu, okullarda sadece Türkçe okutulması gerektiğini açıkladı. Bu tavra Said Ağa (Kroya) sert bir yanıt verdi: “Biz herhalde Arnavutça okuyacağız. Zira biz de terakki isteriz. Türkçe'den öğrenemeyiz”.²² Farklı görüşler kongre sonunda alfabe ve eğitimle ilgili belirlenen karara yansıtıldı. Buna göre, medreselerin ıslâh edilmesine, gerek duyulan yerlerde darülmualimîn

¹⁹ Arap harfleri savunuculuğu yapmak üzere 18 Şubat 1910'da kurulan İttihad-ı Osmanî Arnavut Maarif Mahfili adlı cemiyetin üyeleri 5 Mart 1910'da bir toplantı yaparak Hacı Ali Efendi'yi başkan seçtiler. Cemiyetin resmî açılışı ve amaçları, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra müftülüklerine ve belediye başkanlıklarına bildirildi. Bkz. “İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 22 Şubat 1325, No: 276, s.3. Cemiyetin kurulmasından duyulan memnuniyet için bölgeden gönderilen telgraflar için bkz. “İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfiline”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 3 Mart 1326, No: 285, s.7.

²⁰ “Arnavut Hurûfuna Dair”, *Serbestî*, 13 Kanun-ı Sanî 1325'ten aktaran Çelik, *a.g.e.*, s.277.

²¹ Faruk İlhan, “Debre Kongresi”, *Simurg*, Yıl: 1, Sayı: 1, (Ekim 1999), s.200-248; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s.115-119.

²² Kongredeki alfabe ve eğitimle ilgili tartışmalar için bkz. İlhan, *a.g.m.*, s.212-214.

açılmasına, mevcut okullardaki ders programlarının ıslâh edilmesine, bir darülfünûn açılmasına, gerek duyulan yerlerde ibtidaî, rüşdî, sınaî, ziraî ve idadî mekteplerinin açılmasına, resmî ve yerel dilin (Arnavutça) tahsilinin ihtiyarî ve serbest olmasına çalışılacaktı.²³

Gelişmelere bakılır ise, Debre'de alınan kararlar bütün Arnavutluk'u tatmin etmemişti. Bu kez de radikallerin öncülüğünde Elbasan'da 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında başka bir kongre gerçekleştirildi. Kongrede, Elbasan'da Arnavutların nizamnâmesini hazırlayacakları ve finanse edecekleri bir darülmualimîn açılmasına, Arnavut okullarına gerekli yardımı yapmak üzere Görice'de "Arnavut Mekâtibi Cemiyeti"nin kurulmasına ve bütün okullarda eğitim dilinin Arnavutça olmasına izin verilmesi gibi ulusal kimliği öne çıkarmayı hedefleyen kararlar alındı.²⁴ Ayrıca kongrede dil birliğinin sağlanması amacıyla Elbasan şivesinin benimsenmiş olması, kitap vb. yayınların bu şive ile basılmasının kararlaştırılması gibi hususlar, ortak bir dil yaratma konusunda hayli mesafe alındığını göstermektedir.²⁵ Liria (Özgürlük) Gazetesi Başyazarı Mithat Bey (Frasheri), kongre dönüşünde Selânik Arnavut Başkım Kulübü'nde verdiği konferansta alınan kararları yorumlayarak, bu konuda kamuoyu oluşturmaya çalıştı.²⁶ Mithat Bey'in yaklaşımından ve Arnavut mebusların hükümet nezdinde yaptıkları girişimlerden, bu kongrenin Arnavut millî uyanışında bir dönüm noktası olduğu sonucuna varabiliriz. Hükümetle görüşen Arnavut heyetinden bir kişinin basına verdiği demeçten anlaşıldığına göre, hükümetin okullarda Arnavutça eğitim verilmesine ve Elbasan'da darülmualimîn açılmasına sıcak yaklaştığı ortaya çıkmaktadır.²⁷

Öte yandan Elbasan Kongresi'nde alınan kararlar ve bu kararların siyasî çevrelerde gündeme alınması, Osmanlı basınının kimi yazarları tarafından tepkiyle karşılandı. Süleyman Nazif, daha kongre çalışmalarını sürdürdüğü bir sırada, Arnavutluk sorununu ele aldığı bir makalesinde, alfabe konusuna da değindi. Süleyman Nazif, İtalya ve Avusturya tarafından kışkırtılan bazı Arnavutların, dillerinin Latin harfleriyle yazılmasına yöneldiklerini belirtti. Yazar, "İbtidaî bir vasıta-ı beyan, hiçbir vakit lisan-ı resmî olamaz" diyerek tepkisini şu şekilde dile getirdi: "Bu hurûf kabul olunduktan sonra Kur'ân-ı

²³ İlkan, *a.g.m.*, s.227-228.

²⁴ Elbasan Kongresi'nde alınan kararlar için bkz. "Arnavutluk-Elbasan Kongresi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 4 Eylül 1325, No: 109, s.8-9.

²⁵ Çelik, *a.g.e.*, s.261.

²⁶ Konferansta ele alınan temel konular için bkz. Çelik, *a.g.e.*, s.262.

²⁷ Çelik, *a.g.e.*, s.263.

Azîmü'ş-şânın kitâbet ve kıraatı müstehîl ve binâen-aleyh Arnavutları Hıristiyanlık dairesine idhâl suretiyle tevsi'-i nüfuz etmek isteyenlerin maksadı hasıl olacağından asabiyyet-i diniyesi taassub-ı kavmiyesinden daha metin olan bu kavim, bu suretle farkında olmayarak, yavaş yavaş terk-i din etmiş olur.”²⁸ Süleyman Nazif'in dinsel argümanlarla beslenen muhalefetine yanıt verilmekte gecikilmedi. *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da yer verilen bir yazıda, Kur'ân'ın kutsallığı ile Arap harfleri arasında bağ kurmanın olanaklı olmadığı ve her milletin kendi dilinde Kur'ân-ı Kerîm'i okumasının, dinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı iddia edildi.²⁹

Tartışma 1909 yılının sonlarına doğru siyaset ve basın çevrelerinde daha da alevlendi. Arnavutlar belirgin bir biçimde ikiye ayrıldı. Manastır, Üsküp, Ohri, Debre, Görice, Elbasan ve Pirlpe gibi önemli merkezlerde Arap harflerini destekleyen veya Latin harflerinin kabulünü isteyen çok sayıda miting yapılmaya başlandı. Aynı oranda hükümet merkezine mektup ve telgraflar gönderildi. Mitinglerde ve İstanbul'a gönderilen telgraflarda üzerinde durulan başlıca tema, Arap harflerinin kutsallığı ve bu harflerin İslâm birliğini sağlamadaki işlevi oldu.³⁰ Buna paralel olarak İstanbul'da ulema ve bürokraside görev almış Arnavut kökenli memurların imza attığı bir beyannâmede de Latin harflerine karşı gösterilen muhalefet net bir şekilde ortaya kondu: “Arnavud kavm-i necibinin Müslüman ve Osmanlı olmaları dolayısıyla hurûfat-ı Arabiyeyi bi-hakkın nakş-ı ezhân eylemeye mecburiyet-i diniye ve milliyeleri vardır. Manevî ve maddî birçok fevaîd ve muhasenâtı câmi olan Arabî hurûfunu tahrir-i lisanımız için kabul eylemeye ve bunun aksi olarak iltizam edilmek istenilen şekl-i hurûfat-ı ecânibi kemâl-i şiddetle reddetmeye karar verdiğimizizi beyan eyeriz.”³¹ İslâmcı bir yayın politikası izleyen *Strat-ı Müstakim* dergisinde Çerkes Şeyhizâde Halil Halid imzasıyla yayınlanan bir makalede, İslâm'da din ile milliyetin aynı anlama geldiği savunularak, alfabenin değiştirilmesi halinde aslî tüm sosyal ve kültürel kodlardan uzaklaşıl-

²⁸ Süleyman Nazif, “Osmanlılık 1 – Arnavudlar”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1325, No: 96, s.1.

²⁹ Çelik, *a.g.e.*, s.279-280.

³⁰ Mitingler ve telgraflar hakkında bkz. *B.O.A., DH. MUI.*, 65/48. Osmanlı basımına yansımış bazı miting ve telgraflar için bkz. “Arnavud Hurûfu”, *Sabah*, 19 Kanun-ı Sanî 1325, No: 7314, s.3. (Ohri ve Üsküp'ten), “Arnavud Hurûfu”, *Sabah*, 25 Kanun-ı Sanî 1325, No: 7320, s.3. (Orhaniye Kazası'ndan), “Arnavud Lisan-ı Hurûfu İçin Büyük Miting”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 31 Kanun-ı Sanî 1325, No: 254, s.5. (Manastır'da 12 bin kişinin katıldığı mitingde verilen nutuk), “Arnavud Mitingi”, *Sabah*, 11 Şubat 1325, No: 7338, s.3. (Elbasan)

³¹ “Arnavud Lisanı İçin İsti'mal Olunacak Hurûfa Dair”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 29 Kanun-ı Sanî 1325, No: 252, s.6; “Arnavud Hurûfu”, *Yeni Tanin*, 29 Kanun-ı Sanî 1325, No: 518, s.2.

çağı, diğer bir deyişle Arnavutların İslâm'dan çıkacakları öne sürüldü.³²

Alfabe ve eğitim odaklı tartışma, Arnavutları temsil eden mebusları ikiye ayırdı. İslâmcı ve Osmanlıcı çizgide olanlar, Arnavut milliyetçiliğinin İtalya ve Avusturya tarafından kışkırtıldığını, alfabe değişikliğinin de bunun sonucu olduğunu ve Arnavutların geleceğinin İslâm ve Osmanlı birliğine bağlı olduğunu savundular. İpek Mebusu Mahmud Bedri Bey, *Yeni Tanin* gazetesinde Arnavutlara yaptığı çağrıda, Arnavutların kullandıkları Arap harfleri sayesinde devlet yönetiminde üst düzey makamlara geldiklerini, bunun terk edilmesi halinde Katolikliğin hızla yayılacağını ve çocukların erginlik çağına kadar Latin harfleriyle zehirlenmemesini istedi.³³ Denizli Mebusu Fraşarlı Gani Bey, Arap harfleri yandaşlarının tezlerini dinî ve tarihî veriler ışığında çürütmeğe çalıştı. Avusturya'nın Arnavutluk için tehlike oluşturmadığını, Arnavutluk'un Sırp ve Yunan tehlikesiyle yüz yüze olduğunu belirterek, Avusturya'nın alfabe ve eğitim konusuna olan ilgisini meşrulaştırmaya çalıştı.³⁴

Basın ve siyasî çevrelerde polemğin sürdürüldüğü bir sırada hilâfet ve saltanata bağlı olup aralarında Üsküp Mebusu Said, Priştine Mebusu Şaban ve Priştine Mebusu Fuat gibi bu kesimin en güçlü kişilerinin bulunduğu bir grup mebus, görüşlerini içeren kapsamlı bir yazıyı Ocak 1910'un başlarında Sadaret'e sundular.³⁵ Buna yanıt verilmekte gecikilmedi. Bu defa da Arnavut milliyetçiliğinin liderlerinden olan Avlonyalı İsmail Kemal, Tiranlı Esad, Metroviçeli Mehmed Necib, Görice Mebusu Şahin ve Ergirili Müfid gibi etkin isimler, Sadaret'e dilekçe vererek, öne sürülen argümanları reddettiler ve alfabe sorununun medenîleşmeden kaynaklandığını açıkladılar.³⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez-i umumîsi, Arnavut millî hareketine ivme kazandıran alfabe tartışmaları karşısında net bir politika geliştiremedi. Bu tutum alt kadroları böldü. Kimileri baştan itibaren dinsel argümanlar öne sürerek karşı çıkarken, kimileri de modernleşme paradigması ekseninde olabirliğini savundu. Buna paralel olarak hükümet önlem almakta zorlandı.

³² Çerkes Şeyhizâde Halil Halid, "Müslüman Arnavudlar ve Arabî Harfler", *Sırat-ı Müstakim*, C.4, Aded: 80 (4 Mart 1325), s.33-34.

³³ İpek Mebusu Mahmud Bedri, "Arnavutlara Açık Mektup", *Yeni Tanin*, 29 Kanun-ı Evvel 1325, No: 489-20, s.2; Çelik, *a.g.e.*, s.285.

³⁴ Denizli Mebusu Fraşarlı Gani, "Yeni Bir Nazariye-i Fütûhat Yahud Bedri Bey'in Hurûfu", *Yeni Tanin*, 2 Kanun-ı Sanî 1325, No: 496-22, s.1.

³⁵ "Arnavudluk Mebusanı Tarafından Bugün Makam-ı Sadarete Müctemian Takdim Olunan Arıza Sureti", *Yeni Tanin*, 6 Kanun-ı Sanî 1325, No: 495-26, s.2.

³⁶ "Arnavud Hurûfu", *Yeni Tanin*, 11 Kanun-ı Sanî 1325, No: 500-31, s.2.

Tartışmaların sertleştiği bir anda, İstanbul Milletvekili ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahid Bey, Arnavut alfabesi ile ilgili bazı tespitlerde bulundu. Elbette bu tespitler bir politika değişikliğini de gündeme getirdi: “Arnavudca hangi hurûf ile yazılacak? El-yevm bizim kullandığımız hurûflarla mı? Yoksa Latin yahud Yunan hurûflar ile mi? Arnavud olmayan hikmet-i lisanında tettebbuât-ı amîkası bulunmayan zatların bu bahse karışmağa hiç selâhiyetleri olmayacağı itikadındayız. Yalnız mesele öteden beri ilm-i şekilden çıkarak adetâ siyasî bir renk almış olduğu cihetle yalnız bir nokta-i nazardan bazı mütalaat serd etmek lüzumunu his eyliyoruz.”³⁷

Hüseyin Cahid, Arnavutlarla Türklerin yüzyıllardır etnik köken farklılığı gütmenden yan yana yaşadıklarını belirterek, son dönemlerde Türklerin Arnavutların okullarını kapattıkları ve Arnavutça'nın tedrisine engel oldukları söylentilerinin bu beraberliğe zarar verdiğini açıkladı. Hatta Türklerin “Arnavudların lisanını yazmak için en münâsib görecekları hurûfâtın kabulüne mani olarak behemehâl Türkçe hurûfâtını kabule kendilerini icbar edecekleri” dayatmasının gerçekte ilgisi olmadığını iddia etti. Ona göre iddia doğru değildi. Çünkü, ülkenin her tarafında Arapça, Ermenice, Rumca eğitim veren okullar açılırken, Arnavutluk'ta Arnavutça eğitimin engellenmesine çalışmak anlamsızdı.

Hüseyin Cahid, Arnavutların merkezî yönetime bağlılıklarını sağlamak için hükümetin bakış açısında bir değişikliği zorunlu görmekteydi: “Bir kavmin lisanını tedrisattan men etmekte bir fikr-i siyasî bulunabilir. Fakat lisan-ı serbesti olduktan sonra bu lisan hangi hurûf ile yazılırsa yazılsın, büyük bir ehemmiyete haiz değildir. ... Bizim için bu meselede tutulacak en iyi hatt-ı hareket en merdâne, en adalet-perverâne olanıdır. O da sırf Arnavudlara ait olan bir işe karışmayarak hallini kendilerine bırakmaktan ibarettir.”³⁸ Hüseyin Cahid, bütün bu değerlendirmelerin ışığında, Arnavutlarla Türkleri birleştiren unsurun yazı olmadığını, Arnavutların alfabelerini değiştirmekle ne Türklüğe ne de Müslümanlığa aykırı harekette bulunmadıklarını, hatta kısa bir süre içerisinde dağda çobanlık yapan Arnavut köylülerinin okuyup yazabileceklerini, oysa Türk köylüsünün cahil kalmaya devam edeceğini öne sürerek, “Şu ilmî ve mantikî cereyana mani olmaktan ise o cereyanı mümkün ise”

³⁷ Hüseyin Cahid, “Arnavud Hurûfâtı”, *Yeni Tanin*, 7 Kanun-ı Sanî 1325, No: 496-27, s.1.

³⁸ Hüseyin Cahid, *a.g.m.*, s.1.

Türklerin kabulünü istedi.³⁹

Tanin'in tarafsızlığı ve son bağlamda Hüseyin Cahid'in Türklere de Latin alfabesini önermesi, bu teze yakın duran Arnavutlar arasında memnuniyetle karşılandı. Ama aynı oranda Arap harflerini savunanlar da tepki telgraflarını *Tanin*'e gönderdiler. Hüseyin Cahid, giderek derinleşen ve ayrılıkçı bir renk alan sorunun çözümü için başka önerilerde de bulundu. Bir encümen oluşturulması suretiyle sorunun çözümünün olanaksız olduğunu belirterek, nihaî çözümün şu şekilde olmasını istedi: "Büyük bir ictima yapmalı. Arnavudluğun her tarafından, kabil ise en küçük kasabalarından, köylerinden bile mebus toplamalı. Arnavudluk efkâr-ı umumiyesinin hangi harfi istediğini anlamalı. Ekseriyetle verilecek karara razı olarak ihtilafın önünü almalıdır."⁴⁰

Hükümet baskı karşısında direnemedi ve tavrını değiştirdi. Aslında bu tavır değişikliğinde bölgedeki siyasî tansiyonun yüksekliği ve Arnavut mebusların ikiye bölünmesi etkili olmuştu. Nitekim Maarif Nezâreti, 31 Ocak 1910'da Selânik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilâyetlerine gönderdiği bir genelgede; meşrutiyetin ilanından sonra yapılan müracaatlar üzerine bazı "mekâtib-ı resmîyede Arnavud lisanının ihtiyara müteallik olarak tedrisine hükümetçe müsaade olunduğu", ancak son zamanlarda Arnavutların kendi aralarında bölündüğü saptaması yapıldı. Bu gelişme karşısında hükümetin, bir sonraki eğitim yılından geçerli olmak üzere Arnavutların ne tür bir alfabe kullanacaklarını serbest bıraktığını, isteyen Arnavutların Arap, isteyenlerin de Latin harfleriyle eğitim yapabilecekleri belirtildi. Hatta resmî okullarda, gerekir ise ikinci bir dil öğrenimi için görevlendirilecek öğretmenlere maaş verilebileceği duyuruldu.⁴¹

Hükümetin müdahaleden kaçınarak tarafsız kalacağını duyurmasına, hatta sorunun çözümünü Arnavutlara havale etmesine rağmen, Arnavutlar arasındaki dalgalanma ve hareketlilik sona ermedi. Özerklik ve bağımsızlık yanlıları ile merkezî yönetime bağlılıklarını sürdürenler arasında mücadele devam etti. Manastır, Kosova, Selânik ve İşkodra gibi önemli merkezlerde bulunan Arnavut kökenli Müslüman din adamları başta olmak üzere bazı Arnavutlar, İtti-

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ Hüseyin Cahid, "Arnavud Hurûfâtı", *Yeni Tanin*, 18 Kanun-ı Sanî 1325, No: 507-38, s.1.

⁴¹ Genelgenin tam metni için bkz. "Arnavud Hurûfu – Hükümet Bitaraf Kalıyor", *Yeni Tanin*, 22 Kanun-ı Sanî 1325, No: 511-42, s.1.; Arnavud Hurûfâtı Hakkında", *Sabah*, 5 Şubat 1325, No: 7331, s.2.

hatçı yönetici ve subaylar Latin harflerine kargi protestolarını sürdürdüler.⁴² İlk ciddi tepki, oteden beri Arnavutluk sorununun giddet yoluyla çözülmesini isteyen Kosova Valisi Mazhar Bey'den geldi. Genelgenin kendisine ulaşmasından üç gün sonra, Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda, hiikiimetin tereddütte kalmasının yanlış yorumlanacağını, Latin harfleri taraftarlarının sayıca azaldıklarını, yore halkının Latin harfleri savunucusu Üsküp Mebusu Necip Bey'e güvensizlik verdiğini, Geylan Kazası'nda koyliilerin ele geçirdikleri Latin harfli elifba kitaplarını yaktığını, hiikiimetin tereddütlü tavrından ve halkın bölünmüşlüğünden Balkan hükümetlerinin memnuniyet duyduğunu ve esas itibariyle bitaraf bulunan hiikiimetin böyle bir hal karşısında uzun süre duyarsız kalamayacağını belirtti.⁴³ Dahiliye Nezâreti ise 8 Qubat 1910'da verdiği cevapta, belirlenen politikamın doğru olduğunu ve temel amacın Latin harfleri yandaşlarının halk arasında nifak tohumları ekmelerinin engellenmesi olduğunu bildirdi.⁴⁴ Üsküp Mebusu Sait Efendi, 14 Qubat 1910'da *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesine gönderdiği telgrafta, "garbperest bir fitne-i kalileye kargi hükümet bitaraf kalamaz" diyerek, Maarif Nazırı Emrullah Bey'i Arnavutluk'a davet etti.⁴⁵ Said Efendi sonraki değerlendirmelerinde de, Avusturya'nın tazyiki, Arnavutluk'un garplılaştırılması, Arap harfleri ile İslâm birliği ve yeğil sancak etrafında toplanılması temaları iizerinde durdu.⁴⁶ Ümmet anlayışını savunan Arnavutlar, daha örgütlü davranabilmek için Hurûf-ı Arabiye Cemiyeti ve İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili adlı cemiyetler kurdular ve bu cemiyetler aracılığıyla başta miting olmak üzere çeşitli faaliyetlerde bulundular.⁴⁷

Tartışmanın kargi tarafını oluşturan grup ise, bir yandan hükümetin kararının yerel yöneticilerce uygulanmadığını gikayet etmişler,⁴⁸ diğer taraftan ise

⁴² "Arnavudça Lisani Hurûfuna Dair", *Yeni Tasvir-i Efidr*, 3 Şubat 1325, No: 257, s.7; "Arnavud Lisani ve Arabî Hurûfu", *Yeni Tasvir-i Efidr*, 3 Mart 1325, No: 285, s.7.

⁴³ B.O.A., DH. MÜ., 60/50.

⁴⁴ B.O.A., DH. MÜ., 60/50.

⁴⁵ "Arnavud Lisani Hurûfu", *Yeni Tasvir-i Efidr*, 1 Şubat 1325, No: 255, s.7. Bu telgraf 16 Şubat 1910'da *Sabah* gazetesinde de yayınlandı. Bkz. "Arnavud Elifbası", *Sabah*, 3 Şubat 1325, No: 7329, s.3.

⁴⁶ Üsküp Mebusu Said, "Açık Mektup", *Yeni Tasvir-i Efidr*, 6 Şubat 1325, No: 260, s.5; "Mesele-i Hurûf Haklunda Bir Nebze-i Hakikat ve Kat'i Soz", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Mart 1326, No: 283, s.7; "Mesele-i Hurûf Haklunda Bir Nebze-i Hakikat ve Kat'i Soz", *Yeni Tasvir-i Efidr*, 2 Mart 1326, No: 284, s.7.

⁴⁷ Bilgin, *a.g.e.*, s.224-225; "İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili", *Yeni Tasvir-i Efidr*, 22 Şubat 1325, No: 276, s.3.

⁴⁸ Üsküp Arnavud Maarif Kulübü Heyeti'nin şikayeti için bkz. "Arnavud Elifbası", *Sabah*, 3 Şubat 1325, No: 7329, s.3.

düzenledikleri miting ve yayınladıkları yazılarla etkin bir propaganda sürdürmüşlerdir. Bu tartışma ortamında Bükreş'te kendisini Arnavut millî hareketinin liderlerinden biri olarak tanıtan Prens Alber Kiğa, Balkan İttihadı Bilfiil Reisi sıfatıyla Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey'e gönderdiği tehdit dolu bir yazıda, Balkan İttihadı Heyet-i Umumiyesi'nin 10 Şubat 1910'da yaptığı olağanüstü bir toplantıda, Osmanlı hükümetinin Arnavutluk'ta bulunan okullarda Arnavutça eğitimi tercihe bırakmasının yeterli olmadığını, Latin alfabesiyle Arnavutça'nın millî lisan olması nedeniyle mecburî olmasına karar verildiğini bildirdi.⁴⁹ Alber Kiğa'nın bu girişimi, aralarında Elbasan Mebusu El-Hac Ali, Üsküp Mebusu Said ve İpek Mebusu Bedri Bey'in bulunduğu 10 Arnavut mebus tarafından sert bir şekilde eleştirildi ve buna ilişkin bir beyannâme yayınlandı: "Bir Arnavud prensi maskesi altında ara sıra ortalıkda herze-gün eden bu şahsın kim olduğunu bilemediğimiz halde pak, muhterem kavmimize karşı azviyyât vak'asını kern%-Inefretle reddederiz. ... Arabî hurûflarını eskiden kabul etmişiz. Başka şekl ile yazmayacağız."⁵⁰

Bu konuyla ilgili önemli bir gelişme de, 13 Mart 1910'da Tiran Müftüsü Musa Kâzım ve 23 din adamının imzasını taşıyan bir dilekçenin Şeyhülislâmlık makamına gönderilmesidir. Dilekçede kurumdan Latin harflerinin reddi konusunda çaba gösterilmesi istenildi ve kısaca şu görüşlere yer verildi: "Meşru-tiyetin ilanı ile beraber lisan serbestisine istinatla Arap ve *Garp* (Latin) harflerinin seçiminde Arnavutların ihtilâfları vehâmet derecesine varmaktadır. Arnavut lisanının şu sırada millî harfler adı takılan Latin harfleri ile yapılmasını arzu edenlerin, bazısı hariç olmak üzere, ekserisi maksatlarını başka bir suretle arayan eski devrin hatıralarıdır. Latin harflerinin seçilmesi ve kabulü mahzurdan salim olmadığı gibi, diyâneten de mazarratı büyük, neticesi de gayet vahimdir. Tiran'da nüfus çokluğuna göre ancak 100-150 kişi Latin harfleri ile aldlanmış olup, geri kalanı mukaddes Arap harflerini tercih etmişlerdir."⁵¹

Dilekçede belirtilen hususlar Şeyhülislâmlık'ı harekete geçirdi. 2 Nisan 1910'da Maarif Nezâreti'ne yazılan tezkirede, Arnavutluk mekteplerinde Latin

⁴⁹ "Alber Kiğa'nın Meclis-i Mebusan Riyasetine Protestosu", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 2 Mart 1326, No: 284, s.7-8.

⁵⁰ "Arnavutların Hayalperest Kiğa'ya Cevabı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 2 Mart 1326, No: 284, s.8.

⁵¹ Sadık Albayrak, *Türkiye'de İslâmcılık-Batıcılık Mücadelesi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s.87-88. 10 Mart 1910'da Taşlıca Sancağı'ndan da başta müftü olmak üzere ulemadan ileri gelenler, muhtarlar ve değişik kesimlerden kişilerin imzasını taşıyan bir dilekçe Şeyhülislâmlık'a gönderildi. Bkz. Albayrak, *a.g.e.*, s.90-92.

harfleri ile tedrisatta bulunuluyorsa bunun tamamen yasaklanması istendi.⁵² Aynı tarihlerde Tiran Kazası'ndan Mehmet imzasıyla Şeyhülislâmlık'a başka bir dilekçe gönderildi ve bu dilekçe Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi tarafından Meclis-i Mebusan gündemine taşındı. Dilekçede, "Arnavut lisanının Latin hurûfâtıyla tahririne mesağ-ı şer'i olup olmadığı" soruldu. Fetvahane'nin hazırladığı fetvada, Kur'an-ı Kerim'in bitişik Arap harflerinden başka harflerle yazılmasının şer'an uygun olmadığı, hatta hurûf-ı mukattaa (ayrı ayrı yazılmış harfler) ile de yazılsa Kur'an-ı Kerim'in hususiyetini kazanamayacağını mûteber fıkıh kitaplarında hükme bağlandığı, Arap harflerinin öğrenilmesinin gayet kolay olduğu ve sonuç olarak "zıkr olunan Latin hurûfunun kabulü ve mekâtib-i İslâmiyede tedrisi asla mukarin-i levaz-ı şer'-i âli olamayacağı" açıklandı.⁵³

Osmanlı Hükümeti'nin alfabeyi Arnavutların tercihine bırakmasına karşın, Arnavut Başkım Kulübü'nün daveti üzerine İpekli Bedri Bey'in başkanlığında 2 Nisan 1910'da Manastır'da bir kongre daha düzenlendi. Kongrede açık ve gizli olmak üzere iki tip kararlar alındı. Açık kararların 1. ve 3. maddelerinde Kanun-ı Esâsî'nin eğitimde kullanılacak dili serbest bıraktığını ve bunu güvence altına aldığını, oysa hükümetin bunu hiçe sayarak "Arnavutçanın hurûfât-ı milliyeleriyle tahsiline" karşı çıktığını ve bütün bu sorunların çözülmesinin Maarif Nezâreti'nden beklenildiği açıklandı.⁵⁴ Arnavut milliyetçisi ve bu yönde etkin faaliyetler içinde bulunan Eczacı Besim Bey'in tutuklanması üzerine elde edilen belgelerden kongrenin 6 maddelik gizli bir programı olduğu anlaşıldı.⁵⁵ Gizli programda Arnavud kavminin resmen tanınması, orduda Arnavud alaylarının oluşturulması, yerel meclislerin onayı olmaksızın merkezî hükümetin hiçbir girişimde bulunmaması, ayrı bir bütçe yapılması ve genel bir valinin tayin edilmesi gibi geniş bir özerkliği içeren hususlar vardı. Ancak bildirimizin konusunu içeren alfabeyle ilgili olarak, programın 2. maddesinin

⁵² Albayrak, *a.g.e.*, s.90. Tiran Kazası Müftüsü Kâzım Efendi'ye verilen cevapta, Maarif Nezâreti nezdinde bulunulan girişimler bildirildi.

⁵³ "Arnavud Lisanı Hakkında", *Sırat-ı Müstakim*, C.5, Aded: 125 (13 Kanun-ı Sanî 1326), s.350-351; Albayrak, *a.g.e.*, s.93-94; Çelik, *a.g.e.*, s.299-300.

⁵⁴ Manastır Valisi Mustafa Zihni, kongre üyelerinin 6 Nisan 1910'da aldıkları 4 maddelik kararları 14 Nisan 1910'da Dahiliye Nezâreti'ne bildirdi. *B.O.A., DH. MUI.*, 88/23.

⁵⁵ Manastır Valiliği'nden Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen 11 Haziran 1910 tarihli yazı için bkz. *B.O.A., DH. MUI.*, 102-2/3. Ulemeden Hafız Ali ve bir grup arkadaşı 2 Haziran 1910'da Görice'den Dahiliye Nezâreti'ne çektikleri telgrafta, Latin alfabesi taraftarı olarak bilinen Ergirili Eczacı Besim Bey'in tutuklanmasının haksız olduğu, hükümetin bu uygulamalarının baskıcı bulunduğu ve bu durumun Arnavutların haysiyet-i milliyelerini zedelediği belirtildi. Bkz. *B.O.A., DH. MUI.*, 101/37.

de, “Arnavudluk mekteplerinde Arnavutçanın Latin hurûfıyla mecburî bir surette talimi” ve 3. maddesinde de, “Arnavudluk'ta icra edilecek muamelât-ı resmîyede Arnavudcanın isti'mali ve lisan-ı resmi add olunması” kararlarına yer verilmişti.⁵⁶

Manastır Kongresi'ni düzenleyen siyasî hareket, Arnavutluk'u merkezî hükümete zayıf bağlarla bağlama konusunda bir hayli mesafe aldı. Bunun önemli bir boyutunu oluşturan alfabe konusunda önemli kazanımlar elde etti ve ulemadan çok sayıda kişiyi kendi saflarına katmayı başardı. Gelişmeler hükümetin arzu etmediği bir noktaya getirilmişti. Yapılan mitinglerde halk açıkça isyana kışkırtıldı. Görice'de Nisan 1910'da Latin harfleri lehine yapılan mitingde, Sami Bey adında bir kişi verdiği nutukta, “lüzumu halinde hurûfâtımızı kanla dahi muhafaza etmeliyiz. Zira Arnavud hurûfu düşmanlara karşı vaz' edilecek tek silahtır.” diyerek şiddet yanlısı bir tavır alınmasını istedi.⁵⁷ Latin harfleri yandaşı olan Görice Naibi Salih Efendi'nin davalara, Latin harfleri taraftarı olanlar ve olmayanlar biçiminde bir ayrıma giderek bakmaya başlaması, Şeyhülislâmlık makamı tarafından tepkiyle karşılandı ve azli kararlaştırıldı. Ancak, bu karara Arnavut millî hareketini destekleyenler tepki gösterdi. Bölgeden çok sayıda telgraf gönderildi. Selânik Hukuk Mektebi Arnavut öğrencileri adına Musa Kâzım'ın Meclis-i Mebusan'a ve Sadârete gönderdiği telgrafta, baskı politikası eleştirildi. Okullarının, gazetelerinin ve matbaalarının kapatıldığı, mahkeme kararı olmadan sürgüne gönderildiklerini, Latin elifbası taşıyanlara vatan haini gözüyle bakıldığı ve meşru haklarının iadesinin zorunlu olduğu açıklandı.⁵⁸

Arnavutluk'ta baş gösteren ayaklanmalar sonucu bölgede kurulan Divan-ı Harb-i Örfler, ayaklanmaların nedenleri konusunda yaptıkları değerlendirmelerde, Latin harflerine yönelimin ve eğitimin millîleştirilmesinin altını çizdiler. Elbasan Divan-ı Harb-i Örfi Başkanı Miralay Şevket Bey 13 Eylül 1910'da Mürettep Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği mazbatada sorunun nedenlerini ve çözüm yollarını gösterdi. Ona göre Kuzey Arnavutluk'taki isyan Latin harfleri yandaşlarının tutumundan kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Şevket Bey, Görice'de ve Elbasan'da propagandaların yoğunlaştığını, bu kentlerde polis ve jandarma gücünde Arnavut kökenlilerin görevlendirilme-

⁵⁶ B.O.A., DH. MUI., 102-2/3.

⁵⁷ B.O.A., DH. MUI., 88/38. Geylan eşrafından çok sayıda kişinin imzasını taşıyan bir telgraf 14 Nisan 1910'da Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderilerek, Latin harflerinin kabul edildiği bildirildi. Bkz. B.O.A., DH. MUI., 99/10.

⁵⁸ B.O.A., DH. SYS., 59/8.

mesini, Arnavut millî hareketine karışan memurların Anadolu'ya sürgün edilmesini, Arnavut örgütlerine üye olan subayların ordudan atılmasını ve Priştine Mebusu Hasan ve Ergiri Mebusu Müfid Beylerin propagandalarının önlenmesini istedi.⁵⁹ Merkezî yönetim tarafından bölgede görevlendirilen üst düzey askerî ve sivil bürokratların rahatsızlıkları artmıştı.

Dahiliye Nezâreti'nin 1910 yılının Ekim ayı başlarında Maarif Nezâreti'ne ve Bab-ı Meşihat'a gönderdiği tezkirelerde, halkın aşırı cahil olması nedeniyle sorunun gittikçe yaygınlaştığı üzerinde duruldu. Maarif Nezâreti'nden, yabancı okulların zararlı telkinlerinin ve Latin harflerinin okullarda yaygınlaşmasının önlenmesi için Arap harfleri ile Arnavut dilinin eğitimi yapabilecek öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulması düşünülen Dar-ül Muallimin'in 1910 yılı içinde tamamlanması istendi. Bab-ı Meşihat'tan ise, her liva ve kazada Bektaşîlik ve Latin harfleri taraftarlığına ve diğer zararlı ve "fesat" dolu telkinlere karşı halkı aydınlatmak, ve dinî ahkâmı telkin etmek için köyleri gezmek üzere her kazaya birer vaiz tayini talep edildi. Bu vaizlerin Arap harfleri taraftarı olan kişiler arasından seçilmesinin daha uygun olacağı belirtildi.⁶⁰

Şeyhülislâmlık makamı, Kosova, Manastır, Yanya ve ihtiyaç duyulan yerlerde Latin harfleri ve Bektaşîlik hakkında halkı bilgilendirmek amacıyla 32 vaiz tespit etti. Kimlerin hangi vilâyetlerde görevlendirildiğini 9 Ocak 1911'de Dahiliye Nezâreti'ne bildirdi.⁶¹

Arnavut millî hareketi karşısında fazla direnemeyen hükümet, tekrar politika değişikliğine gitti ve yeni açılımlarda bulundu. Dahiliye Nazırı Halil Bey, Mart 1911'de Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra valiliklerine gönderdiği tamimde, Arnavutlar arasındaki gerilimi azaltmak ve bütünlüğü sağlamak için Arnavutların istedikleri harfleri seçmede serbest olduklarını, kapatılan okulların yeniden açılmasını, yenilerinin inşa edilmesini, ancak özel cemaat okullarının 2 Eylül 1869 tarihli Maarif Kanunu'nun 129. maddesine uymak zorunda olduklarını ve Kur'an-ı Kerim'in öğreniminde Arapça harflerin kullanılmasının zorunlu olduğunu duyurdu.⁶²

⁵⁹ Külçe, *a.g.e.*, s.395-397; Skendi, *a.g.e.*, s.339.

⁶⁰ *B.O.A., DH. SYS.*, 44/1-4; Albayrak, *a.g.e.*, s.96-98.

⁶¹ *B.O.A., DH. SYS.*, 44/1-4.

⁶² Skendi, *a.g.e.*, s.389-390. Elbasan Arnavud Maarif Kulübü Reisi Hüseyin imzasıyla 18 Ağustos 1911'de Sadaret'e gönderilen telgrafta, darülmualimîn açılmasının hızlandırılması istendi. *B.O.A., DH. SYS.*, 20-2/1.

Meclis-i Vükelâ, iki önemli karar daha aldı. 11 Aralık 1911'de, "hurûf-ı Arabiye ile Arnavud lisanında tab' ettirilecek âsâr için komisyon-ı mahsusun ... tensibi ile imal ettirilecek on altı punto çelik ana kalıplarının Hurûfçu Haçik Efendi (ye)" yaptırılmasını kararlaştırdı.⁶³ 7 Ocak 1912'de de, Arnavutluk'ta inşa edilecek ibtidâî okullarda okutulmak için basılacak kitap ve risaleler için gerekli olan Latin harflerinin Viyana'dan getirilmesine onay verdi.⁶⁴ Hükümetin bu açılımlarına milliyetçi Arnavutlar kuşkuyla yaklaştı. Onlara göre İttihatçıların temel amacı ulusal bilincin gelişimini engellemek ve kuzey-güney birleşmesini kesmektir.⁶⁵

1911 ve 1912 yılı ayaklanmalarında Arnavut vilâyetlerinde Arnavut dil ve yazısının serbestçe kullanılması ve resmî dil olarak kabul edilmesi talebi sürdü-rüldü.⁶⁶ 1912 ayaklanmasında Kombi Arnavud Cemiyeti Merkez-i Umumîsi'nin istekleri arasında 'kontorato' müstahsilleri müstesna olmak üzere, Latin harfleriyle tedrisat-ı milliyenin zorunlu tutulması yer almıştı.⁶⁷ Gelişmeler değerlendirildiğinde merkezî hükümetin sürekli mevzi kaybettiği ve Arnavut millî hareketine karşı duramadığı ortaya çıkmaktadır.

Eğitim Tartışmaları

Arnavutları etnik kimlikleri yerine dinsel kimlikleriyle tanımayı tercih eden Osmanlı yöneticileri, Müslüman Arnavutların Türkçe, Ortodoksların Yunanca, Katoliklerin ise Latince eğitim yapmalarını kabul etmişti.⁶⁸ Arnavut aydınları Balkanlar'daki milliyetçi hareketlerin ivme kazanmasına paralel olarak kendi anadillerinde eğitim hakkını elde etmek için yoğun bir çabanın içine girmişlerdir. Ortodoks Arnavutların Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi, Katolik Arnavutların ise Avusturya tarafından himaye edilmek istenmesi büyük bir tehlike olarak değerlendirildi. Bundan sıyrılmanın temel yolu eğitim idi. Avusturya ve İtalya himayesinde açılan okullarda Katolik Arnavutlar, Ortodoks Kilisesi'nin himayesinde ise Ortodoks Arnavutlar modern eğitim alırken, Müslüman Arnavutların eski yöntemlerle eğitilmesi sürekli olarak eleştirildi. Geri kalmışlığın baş nedeni olarak gösterildi.⁶⁹ Yanya Mebusu

⁶³ B.O.A., *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, 159/109.

⁶⁴ Bu satın alma 8700 guruşa mal olacaktı. B.O.A., *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, 160/45.

⁶⁵ Skendi, *a.g.e.*, s.390.

⁶⁶ Bartl, *a.g.e.*, s.300-308; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.2, K.1, TTK, Ankara, 1983, s.41-42.

⁶⁷ 19 maddelik talepler arasında 4. madde bu soruna ayrılmıştı. B.O.A., *DH. SYS.*, 19/1.

⁶⁸ Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Çağdaş Basımevi, Ankara, 1978, s.23.

⁶⁹ İrtem, *a.g.e.*, s.137-138.

Abdül Bey (Frasheri) Meclis-i Mebusan'ın 14 Ocak 1878 tarihli toplantısında eğitim ve kalkınmaya ilişkin çarpıcı değerlendirmelerde bulundu: “Dünyada refah ve saadet-i hal ile medeniyete müteallik ne kadar şeyler var ise cümlesi maarif sayesinde vücuda gelmiştir. Maarifsiz hiçbir millet terakki etmedi, gündün güne tedennî etti. ... Arnavutluk kıt'asında hiçbir karye yoktur ki mektebi olsun; ve ne de bayram namazını kıldırarak, hiç olmazsa cumadan cumaya bir ezan-ı Muhammedî için imamlar bulunsun. ... Artık insaf! Bu cehaletle biz nasıl medenî olabiliriz. Nasıl terakki edebiliriz? Bu hâb-ı gafletten ne vakit uyanabileceğiz insaf!... Taşrada hiçbir inas mektebi yoktur. Şu inas taifesini insan sırasına koyduğumuz yok ki, terbiyelerine dahi çalışmış bulunalım.”⁷⁰ Abdül Bey, eğitimi geri kalmışlıktan kurtulmanın yegâne yolu olarak gördü ve önerilerini şu noktada yoğunlaştırdı: Medrese ve okullardaki eğitim ve öğretim sisteminin bütünüyle değiştirilmesi, erkek ve kadınlar için sıbyan ve rüşdiye okullarının açılması, bunların köylere varıncaya kadar yaygınlaşmasının sağlanması, sancaklarda idadiye ve İstanbul'da her bilim dalını kapsayan büyük bir darülfünûn açılması.⁷¹

Arnavut aydınlarının çağrılarına karşı yeni okulların açılması ve okullaşma ağır bir tempoda ilerledi. 1884'te Görice'de açılan bir orta mektep (rüşdiye) Ortodoks Kilisesi'nin baskıları sonucu 1902'de kapatıldı. Sevasti Kirias tarafından yine Görice'de kız çocukları için Arnavutça eğitim veren bir okul inşa edildi. Müslüman Arnavut kızlarının devam edemediği bu okul, Meşrutiyet'e kadar varlığını sürdürdü.⁷²

Arnavutça eğitim 1878'den itibaren ivme kazanan Arnavut millî hareketinin en önemli taleplerinden birini oluşturdu. Doğaldır ki hazırlanan siyasal belgelerin bir çoğunda bu talebin altı çizildi. Naim Bey (Frasheri) 1886'da Görice'de Arnavutça eğitim yapmak üzere bir ilkokulun açılması iznini hükümetten almayı başardı. Aynı süreçte Şemsettin Sami ve önde gelen bazı Arnavut aydınları tarafından ilk Arnavutça ders kitapları hazırlandı. Ne var ki II. Abdülhamid'in Müslüman Arnavutların Arnavutça okumalarını yasaklaması üzerine bu çabalar yarım kaldı. Kendi millî kimliklerini inşa etme niyetinden vazgeçmeyen Arnavutlar, bu yasaklamanın hemen sonrasında Görice'de ilk Arnavut özel okulunu açtılar.⁷³ Arnavut aydınların millî kimlik

⁷⁰ Hakkı Tark Us, *Meclis-i Mebusan*, C.2, İstanbul, 1954, s.144.

⁷¹ Us, *a.g.e.*, s.145.

⁷² İrtem, *a.g.e.*, s.138.; Çelik, *a.g.e.*, s.306.; Bozboru, *a.g.e.*, s.220-221.

⁷³ Çelik, *a.g.e.*, s.306-307.

inşa etme çabalarına başta İngiliz İncil Derneği ve Amerikan misyonerleri olmak üzere bazı dış güçler de katkıda bulundu. İncil'in Arnavutça çevirisi Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından ilgiyle karşılandı.⁷⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamid rejimine yönelik muhalefetinde Arnavutların kazanılmasında, Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinden sonra Kanun-ı Esâsî'nin 108. maddesinde belirtilen vilâyetlerin yetkilerinin genişletilmesi ve bunların görevlerin ayrılması esasına göre yönetileceği sözünün verilmesi etkili oldu. Arnavut aydınları bu vaadin bir yansıması olarak, yeni düzende bölgelerindeki “devair-i hükümet ile mekâtib-i hususiyede” Arnavutça'nın kullanılacağı beklentisine girmişlerdi.⁷⁵ Nitekim 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, bu yönde sesler yükselmeye başladı. Eski okulların işler hale getirilmesi, yenilerinin açılması Arnavutları ikna etmedi. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Maarif Nezâreti'nin ibtidâî ve rüşdiyelerde öğretim dili olan Türkçe'nin yanı sıra Arnavutça'nın da öğretilebileceğine ilişkin genelge yayınlaması gerilimi düşürmeye yetmedi.⁷⁶ Arnavutça eğitim Manastır (14-22 Kasım 1908), Debre (23-28 Temmuz 1909) ve Elbasan Kongreleri'nde (2-8 Eylül 1909) millî kimlik arayışında olmazsa olmazlardan biri olarak yerini almaya devam etti. Debre Kongresi'nde, medreselerin ıslah edilmesi, ders programlarının gözden geçirilmesi, çeşitli alanlarda öğretmen yetiştirmek üzere darülmualimîn açılması, Osmanlı'nın Avrupa yakasında bir darülfünûn inşa edilmesi, hızlı bir biçimde ibtidâî, rüşdî, sanayî, ziraî ve idadî mekteplerinin açılması ve “Arnavutçanın tahsili ve tarz-ı tedrisinin ihtiyarî ve serbest olması” kararları alındı.⁷⁷ Elbasan Kongresi'nde bu talepler daha da geliştirildi ve siyasî-kültürel uyanışın merkezine oturtuldu.⁷⁸ 2 Nisan 1910'da Manastır'da gerçekleştirilen kongrenin gizli alınan kararlar kısmında, “Arnavutluk mekteplerinde Arnavutçanın Latin hurûfuyula mecburî bir surette talim” edilmesi hükmüne yer verildi.⁷⁹ Hükümet, 1910 yılında milliyetçi Arnavutlarla alfabe konusunda yaşanan gerilim ve Arnavutça eğitim veren bazı okulların resmî izin alınmaksızın açılmasını gerekçe gös-

⁷⁴ Bozboru, *a.g.e.*, s.221-222.; Skendi, *a.g.e.*, s.366.

⁷⁵ Kemal Yakut, “Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Eskişehir, 1998, s.185, 191.

⁷⁶ Stavro Skendi'nin tespitlerine göre 15 gündüz, 5 gece okulu işler hale getirildi. Skendi, *a.g.e.*, s.367.

⁷⁷ Manastırlı Kenan, *a.g.e.*, s.91-92.; İlhan, *a.g.m.*, s.227-228.; Çelik, *a.g.e.*, s.255-256.

⁷⁸ “Arnavutluk-Elbasan Kongresi”, *Yeni Tasvir-i Efşkâr*, 4 Eylül 1325, No: 109, s.8-9.

⁷⁹ BOA, DH. MUI., 102-2/3.

tererek kapattı.⁸⁰ Bu tutum milliyetçi reaksiyonu daha da arttırdı.

Görice'de, Romanya, İtalya ve Avusturya'da merkez ve şubeleri bulunan Perparim Cemiyeti tarafından resmî izin alınmadan açılan okul, Meclis-i İdâre-i Vilâyetçe Maarif Nizamnâmesi'nin 129. maddesine⁸¹ uyulmadığı, ve dinî ve siyasî sakıncalar bulunduğu öne sürülerek kapatıldı.⁸² Maarif Nezâreti, Latin harfleriyle Arnavutça eğitim veren bu okulun kapatılmasına gelen tepkiler üzerine, çocukların yabancı okullara gidişini engellemek amacıyla 3 Şubat 1911'de Maarif Nizamnâmesi'nin 129. maddesine uymak şartıyla okula izin verilmesine ve diplomalarının Manastır Maarif Müdüriyeti'nce onaylanmasına karar verdi.⁸³ Hükümet bu kararı 13 Mart 1911'de Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilâyetlerine tebliğ ederek, eğitimle ilgili yasa ve yönetmeliklere uyulması ve Kur'ân-ı Kerîm ve diğer din derslerinin Arap harfleri ile okutulması şartıyla, isteyen Arnavutların istedikleri dilde eğitim yapabileceklerini bildirdi.⁸⁴ Manastır'da Vali Mazhar ve Görice'de Mutasarrıf Nazım Beyler kararı uygulamakta gönülsüz davrandılar. Perparim Cemiyeti adına 5 Şubat 1911'de Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen Orhan ve Rıfkı imzalı telgrafta, Mutasarrıf'ın bürokratik engeller çıkardığı açıklandı ve "evlad-ı vatanın sokaklarda sürünmemesi için küşadına emr-i telgrafi ihsanı" buyurulması istendi.⁸⁵ Elbasan Arnavud Darümuallimîn Komisyonu üyelerinin 22 Haziran

⁸⁰ Çelik, *a.g.e.*, s.316. Yanya'da Arnavutların anadillerini öğrenmek için açtıkları okulun yerel yöneticilerce kapatılması üzerine Muhtar Stefan Hralambo merkezî hükümet nezdinde şikâyette bulundu. *B.O.A., DH. MÜ.*, 90/2.

⁸¹ Maarif Nizamnamesi'nin günümüz Türkçesine uyarlanan 129. maddesi şöyledir: Özel okullar bazı yerlerde cemaatler tarafından veya gerek Osmanlı yurttaşı veya gerek yabancı ülke yurttaşı olan kişiler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak kurulan okullardır. Bunların gider ve ödenekleri ya kurucuları tarafından veya bağlı oldukları vakıflar tarafından karşılanır. Osmanlı ülkesinde böyle okulların kurulmasında öncelikle öğretmenlerin eğitim bakanlığı veya yerel eğitim meclislerinden diploma almış olmaları, ikinci olarak bu okullarda ahlaka ve devletin politikasına aykırı dersler okutturulmaması için ders programları ve kitapların eğitim bakanlığından veya yerel eğitim meclislerinden olurunun alınmış olması gerekir. Bu üç koşul olmazsa okul açılıp öğretim yapılamaz. Özel okul açanların atayacağı öğretmenlerin diplomalarının eğitim bakanlığınca onanması gerekir. Bkz. Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002, s.459.

⁸² *B.O.A., DH. SYS.*, 68/8. Dahiliye Nezâreti, 18 Ekim 1910'da bu okulun yerel yöneticilerce mi, yoksa halk tarafından mı kapatıldığını sordu. Gelen yazıda okulun hükümet tarafından kapatılmadığı belirtildi. Bkz. Aynı belge.

⁸³ *B.O.A., DH. SYS.*, 68/8.

⁸⁴ Aynı belge.

⁸⁵ Aynı belge. Elbasan Arnavud Maarif Başkan Kulübü Heyet-i İdâresi'nde bulunan Bekir Palan Koricifa (?), 21 Şubat 1911'de Padişah'a gönderdiği telgrafta, yasa ve yönetmeliklere bağlı kalmak şartıyla hiç olmazsa özel okullarda Latin harfleriyle Arnavutça öğretim yapma girişimlerinin sonuçsuz kaldığını bildirmiştir. Bkz. Aynı belge.

1911 tarihli telgrafında, “Biz lisan-ı resmî-i Osmaniye ile beraber lisan-ı mâderzâdâtımızı (anadilimizi) mekteplerde okuyalım. Çünkü biz Osmanlı anasırından hariç değiliz. Biz de Osmanlı evladıyız. Biz de ilerlemek istiyoruz” denilerek, şikayetin sona ermediği duyuruldu. Hükümet, temel duruşunu ve gelinen noktayı yerel yöneticilere bir kez daha hatırlattı. İşkodra Vilâyeti'ne 29 Temmuz 1911'de gönderilen yazı bunu en iyi şekilde ortaya koydu: “Her kavmin lisan-ı tedrisi hususî mekteplerde kendi lisanıdır. Sıbyan mekteplerinden maada mekâtibte Türkçe lisan-ı resmî olarak okutturulur. Ahali tarafından küşad edilecek mekteplerde hangi kavme ait olursa olsun hükümet muavenet-i nakdiyede bulunur. Mekâtib-i resmîyede lisan-ı tedris Türkçe'dir. Lisan-ı mahalliyede hususi mekteplerdeki lisan-ı resmi suretinde tedrisi kabul edilebilir. Arnavutça'nın Latin ve Arabî hurûfuyla tedrisi meselesinde hükümet bitaraf vaziyet almıştır. Yalnız Müslüman Arnavutlar kuvva-yı şerife mucibince Kur'ân-ı Kerîm ve akaid-i diniyeyi Arap hurûfuyla tedrise mecburdurlar.”⁸⁶

Hükümetin şiddet yanlısı bazı yerel yöneticilerin tepkisine rağmen politikasını gözden geçirmesinde ve yumuşamaya gitmesinde Padişah Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye 5 Haziran 1911'de yaptığı gezi etkili oldu.⁸⁷ İbtidâilerde eğitim ve öğretimin 1911 yılından başlamak üzere Türkçe ve Arnavutça yapılması kararlaştırıldı. Elbasan Arnavud Maarif Kulübü Reisi Hüseyin'in istediği darülmualimîn ruhsatnâmesine olumlu yaklaşıldı.⁸⁸ Çok sayıda ibtidâî ve rüşdiyenin açılmasına karar verildi.

Maarif Nezâreti açılacak okullarla ilgili çalışma yapmak, bunları organize etmek, tercihe bırakılan Latin harfleriyle öğretim yapma konusunda alınan kararları ve düzenlenen yönetmelikleri uygulamak üzere 20 Aralık 1911'de Nezâret Muhasebat Dairesi Müdürü Cevdet ve Matbaa-i Âmire Müdürü Hamdi Beyleri görevlendirdi.⁸⁹ “Tesis-i mekâtib memurları” olarak adlandırılan bu kişilerden Cevdet Bey, Kosova ve İşkodra'dan, Hamdi Bey ise Manastır

⁸⁶ Aynı belge. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa 15 Ağustos 1911'de Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği cevabı bir yazıda hükümetin temel yaklaşımını tekrar ortaya koydu.

⁸⁷ İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Arnavutluk'ta yapmayı planladığı ıslahatı gerçekleştirilmeden önce Padişah Mehmed Reşad'ı Rumeli'ye bir seyahate çıkmaya ikna ederek, Arnavutların gönlünü almaya çalıştı. Padişahın gezisi için bkz. Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999.

⁸⁸ B.O.A., *DH. SYS.*, 20-2/1. Meclis-i Vükelâ, Kosova'da ibtidâî, İpek ve Prizren'de idâdî inşası için alınan kararın hemen gerçekleştirilmesini ve inşaat mevsiminin geçirilmeden mesafe alınmasını istedi. B.O.A., *MVM*, 154/75.

⁸⁹ *Düstûr, Tertib-i Sanî*, C.4, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet, 1330, s.20.

ve Yanya'dan sorumlu tutuldu. Geniş yetkilerle donatıldılar. Bunun için aynı tarihte "Tesis-i Mekâtib İçin Arnavudluk Vilâyatına İ'zam Olunacak Me'murine Mahsus Talimat" başlığıyla 20 maddelik bir yönetmelik çıkarıldı.⁹⁰ Yönetmelikten çeşitli Arnavut kentlerine gönderildi.⁹¹ Yönetmeliğin dik-kati çeken noktaları şöyle idi: Görevlendirilen memurlar açılacak okullarda çalışacak öğretmenleri darülmualimîn mezunlarından ya da o düzeyde birikime sahip kişiler arasından sınavla belirleyeceklerdi. Belirlenen öğretmenler, Arnavutça'yı Arap ve Latin harflerinden hangisi ile kullanacaklarını özel deftere yazacaklardı. Öğretmenlerden yasa ve yönetmeliklere uygun görev yapacaklarına dair birer muvâfakatnâme alınacaktı. Sözü edilen alfabelerle Arnavutça yazmayı bilmeyen öğretmenler darülmualimlerde iki aylık kurslara tabi tutulacaktı. Okul inşa edilen köylerde öğretimin Arap harfleri ile mi, yoksa Latin harfleri ile mi olacağı köylülere sorularak belirlenecekti. Anlaşmazlık çıkarsa vilâyete sorulacak, sorun çözülmünceye kadar okulun açılışı ertelenebilecekti. "Tesis-i Mekâtib memuru" vilâyet haritası üzerinde bölgeler belirleyecekti. Bölgelerin nüfus, öğrenci sayısı, öğretmen ve ödenek gibi özellikleri göz önüne alınarak, okullar inşa edilecekti. Bölgenin büyüklüğüne ve önemine göre, ya aynı alfabeyle ya da biri Arap, diğeri Latin alfabesiyle öğrenim icra eden iki okul açılabilirdi. Memurlar, inşaat planlarına, okulların sağlık koşullarının uygunluğuna ve her öğrencinin ziraatle uğraşması için ufak parçalar halinde bahçe temin edilmesine dikkat edeceklerdi. Kitap ve diğers ders araçlarının temininden ve dağıtım organizasyonundan memurlar sorumlu olacaktı. Bu memurlar, ibtidâîlerin inşa edilmesi için ayrılan ödeneğin harcanması konusunda da yetkili olacaklardı. Ayrıca, vilâyette bulunan idâdi ve rüşdiyelerin teftiş edilmesi ve bu konuda hazırlanan raporların nezârete gönderilmesinden de sorumlu tutulacaklardı.⁹²

Hükümetin Arnavutluk sorununu çözmek için giriştiği ıslahat projesinin önemli bir ayağını oluşturan bu uygulama hemen tepki gördü. Kosova Valisi Mazhar Bey, 6 Ocak 1912'de Prizren Mutasarrıflığı'nın bir yazısına dayanarak Dahiliye Nezâreti'ne eleştiri yüklü bir yazı gönderdi. Yazıda kısaca şu hususlara yer verilmişti: Tercihe bırakılan Latin alfabesiyle Arnavudca öğrenimi için "nizamnâmeler" çıkartılması ve bunu uygulamak üzere iki memurun

⁹⁰ *Düstür, Tertib-i Sanî, C.4, s.21-24; Arnavudluk Vilâyatına İ'zam Olunacak Tesis-i Mekâtib Me'murları Hakkında Talimat Suretidir, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1327, s.1-14.*

⁹¹ *B.O.A., DH. SYS., 78/3-3.*

⁹² *Düstür, Tertib-i Sanî, C.4, s.21-24; Arnavudluk Vilâyatına İ'zam Olunacak Tesis-i Mekâtib Me'murları Hakkında Talimat Suretidir, s.7-14.*

görevlendirilerek bölgeye gönderileceği haberi bölgede nefretle karşılanmıştır. Mazhar Bey Prizren Sancağı'ndaki 250 bin kişiden ancak 2500 kişinin Katolik Arnavut olduğunu, bu uygulamadan ancak bunların mutlu olabileceğini, gerçi Müslüman Arnavutlar arasından da Arap harflerinin “din-i celil-i İslâmın” gelişimine engel olduğunu söyleyerek “kısa düşünen binde bir kişi” bulunduğunu ve dolayısıyla alfabe ve eğitim sorununun neden olacağı olumsuz gelişmelerin önlenmesinin zorunluluk halini aldığını bildirdi.⁹³ Vali Mazhar Bey, bu muhalefetin yalnız Prizren Sancağı'yla sınırlı olmadığını, diğer kentler sakinlerinin de aynı tarzda düşüncelere sahip olduğunu, Kuzey ve Güney'in birbirine benzemediğini, Kuzey'de ibtidâî okullarda okutulan kitaplardaki resimlere bile öfkelenildiğini ve “henüz Türkçe ulum-ı ibtidâiyeden mahrum bir halka, hissiyat-ı diniye ve terbiye-i milliyelerine mugayir” tekliflerin sunulmasının hükümete karşı olan hoşnutsuzluğun artmasına yol açacağını öne sürdü.⁹⁴ Vali 13 Ocak 1912 tarihli şifre-telgrafında da Tesis-i Mekâtib memurlarından Cevdet Bey'in açıklamalarının, beklenildiği gibi halk üzerinde olumsuz etki yaptığını, bunun önlenmesi için memurların yetkilerinin gözden geçirilerek yalnızca ibtidâî okullar açılmasıyla sınırlandırılmasını ve mümkün ise yeni okul açılması çalışmasının Güney Arnavutluk'ta sürdürülen icraatların sonuna kadar ertelenmesini istedi.⁹⁵ Meclis-i Vükelâ, Kosova Valisi Mazhar Bey'in değerlendirmeleri üzerine 24 Ocak 1912 tarihli toplantısında Tesis-i Mekâtib memurlarının yalnızca ibtidâî okulların açılmasıyla ilgilenmelerini ve kesinlikle alfabe sorunundan söz etmemelerini kararlaştırdı. Kararını İşkodra, Manastır, Kosova ve Yanya vilâyetlerine gönderdi.⁹⁶

Milliyetçi Arnavutlar, hükümetin okullaşma oranını arttırma çabasına sıcak yaklaşmadılar. Hükümetin Manastır'da bir darülmualimîn açması⁹⁷ ve Ohri'de halkın açmaya çalıştığı okula para yardımında bulunması⁹⁸ mücadeleyi sona erdirmeyi. 1912 ayaklanması devam ettiği sıralarda 26 kişinin bir ay kadar süren toplantılarının sonucunda belirledikleri taleplerin birinci maddesinde bu soruna yer verilmişti: “Arnavutlar lisan-ı mâder-zâdları ile talim ve tedris etmekte, mekteplerini inkişaf ettirmekte, mekâtib-i hususiye ve resmîyeyi küşad eylemekte tamamıyla hür ve serbest olmalıdır. Arnavut mek-

⁹³ B.O.A., DH. SYS., 68/8.

⁹⁴ Aynı yer.

⁹⁵ Aynı yer.

⁹⁶ B.O.A., MVM, 161/30.

⁹⁷ B.O.A., DH. SYS., 78/3-6.

⁹⁸ B.O.A., MVM, 163/82.

tepleri, hükümet mekteplerinin haiz olduğu hukuk ve imtiyazatın aynına malik olmalıdır. Katolik ve Ortodoks te'sisat-ı ruhaniyesinin zîr-i idârelerindeki mekâtib için ita olunan hukuka bundan böyle riayet olunması.”⁹⁹

Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Arnavutluk'un bazı yerlerinde ıslahatlar gerçekleştirerek ayaklanmayı sona erdirmeye çalıştı. Ancak ayaklanmanın önünü alamadı. 1912 yılının Haziran ayında Yüzbaşı Tayyar Bey'in bir grup askerle dağa çıkması ve bu olaydan kısa bir süre sonra da Halaskâr Zabitan Grubu'nun siyasi arenada yer alması, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket ve Sadrazam Sait paşaların istifasına yol açtı. Bu iki istifanın sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidardan uzaklaştı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa 21 Temmuz 1912'de hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu iktidar değişikliği Arnavutluk Sorunu'nun yeni bir boyut kazanmasına yol açtı. Zira Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Arnavutluk Sorunu'na yaklaşımı ve bu konuya yönelik görüşleri tamamen farklıydı. Ona göre ayaklanma devlet aleyhinde bir hareket olmayıp, tamamen İttihat ve Terakki'nin politikalarına yönelikti. Bu cemiyet ve onun desteklediği hükümetler tarafından askeri önlemler alınmış olması yanlıştı. Dolayısıyla Gazi Ahmet Muhtar Paşa ayaklanmanın sona erdirilmesinde İttihat ve Terakki'nin izlediği yöntemi terk etti. İkna yolunu benimsedi.¹⁰⁰

Hükümetin ayaklanmanın bastırılmasına yönelik tavır değişikliği yeni politikaları da beraberinde getirdi. Öncelikle 24 Temmuz 1912 tarihli bir hükümet toplantısında Meclis-i Ayan üyesi Reşit Akif Paşa'nın başkanlığında bir heyetin bölgeye gönderilmesine karar verildi.¹⁰¹ Ancak hükümet Reşit Akif Paşa'nın rahatsızlığından dolayı bölgeye gitmemesi üzerine, 28 Temmuz 1912 tarihli toplantısında Trablusgarp eski Vali ve Komutanı Müşir İbrahim Paşa'yı incelemeler yapmak üzere tayin etti.¹⁰² Müşir İbrahim Paşa, Üsküp'te Arnavut ileri gelenleriyle görüşerek yeni hükümetin yaklaşımını açıklayarak, Arnavutlar'dan ayaklanmayı sona erdirmelerini istedi. Yapılan görüşmeler sonunda 50 Arnavut ileri geleni yeni hükümetten 14 maddelik şu talepte bulundu: Şimdiki adliye usulünün uygun bulunmadığı yerlerde uygulanmak üzere bir kanun tasarısının hazırlanması, savaş ve olağanüstü durumlar hariç, kur'a askerlerinin hizmetlerini özellikle Rumeli'de yapması, daha önce el ko-

⁹⁹ “Arnavutların Metalibati”, *İfham*, 30 Haziran 1912'den aktaran Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s.385.

¹⁰⁰ Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı - 1839-1919)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 344.

¹⁰¹ B.O.A., *Ali Fuat Türkgeldi Evrakı*, 19 / 32; Uçarol, a.g.e., s. 343.

¹⁰² Uçarol, a.g.e., s. 344.

nulan ve eski eserlerden olan silahların sahiplerine geri verilmesi, dil ve yerli gelenekleri bilen memurların tayin edilmesi, Yanya, Manastır ve Kosova idadi mekteplerinin sultanilere dönüştürülmesi, yeni sultani ve ziraat okullarının açılması, medreselerin düzenlenmesi ve yenilerinin açılması, özel okulların açılmasına izin verilmesi, ilk ve ortaokullarda milli dilin okutulması, bayındırlık, ticaret ve tarımın düzenlenmesi, yeni yolların yapılması, nahiyeler kurulması, İslam ve âdet ve ahlakının korunması, Hakkı ve Sait Paşa kabinelelerinin Divan-ı Âlî'ye sevk edilmesi, son ayaklanmaya katılmış olan bütün kişilere genel af ilan edilmesi, harap edilmiş ev ve yerleşim yerleri için tazminat verilmesi.¹⁰³

Hükümet, Hakkı ve Sait Paşa Hükümetlerinin Divan-ı Âlî'ye sevklerinin Meclis-i Mebusan'a ait bir yetki olduğunu belirterek bu isteği kabul etmedi. Ancak geri kalan 13 maddeyi kabul ettiğini Müşir İbrahim Paşa'ya bildirerek ayaklanmanın sona erdirilmesini istedi.¹⁰⁴

Verilen bu tavizlere rağmen Arnavutluk'ta umut edilen asayiş sağlanamadı. Nihayet 28 Kasım 1912'de İsmail Kemal Bey önderliğinde, Orta ve Güney Arnavutluk'tan gelen 37 delegenin katılımıyla gerçekleştirilen Arnavut Milli Kongresi bağımsızlık kararı aldı. Kongre sonunda Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edilerek İsmail Kemal Bey liderliğinde geçici bir hükümet kuruldu. Böylece yaklaşık 50 yıldır sürdürülen milli hareket başarıya ulaştırıldı. Bu tarihten itibaren Arnavutluk'un geleceği Avrupalı devletler tarafından kararlaştırıldı.

---

¹⁰³ B.O.A., *Ali Fuat Türkgeldi Evrakı*, 5 / 66; Uçarol, *a.g.e.*, s. 346. Taleplerin hükümet tarafından değerlendirilmesi için bkz.: B.O.A., *Ali Fuat Türkgeldi Evrakı*, 5 / 67.

¹⁰⁴ B.O.A., *Ali Fuat Türkgeldi Evrakı*, 5 / 67.